

У. І. КУЛІКОВІЧ

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт, г. Мінск

АСАБЛІВАСЦІ АРФАГРАФІЧНАЙ КАДЫФІКАЦЫІ НОВАЙ ТРАНСПАРТНАЙ ЛЕКСІКІ

Кадыфікацыя прынята называць замацаванне моўных або маўленчых нормаў у даведніках або лексікаграфічных, энцыклапедычных выданнях. Арфаграфічная кадыфікацыя – гэта грамадская дамоўленасць аднолькава пісаць словы ў спецыяльнай даведачнай, навукова-практычнай літаратуры ў адпаведнасці з вызначанымі крытэрыямі і тым самым ствараць своеасаблівыя ўзоры для пісьмоўцаў (тых, хто піша) і моўцаў (тых, хто прамаўляе па-беларуску).

Кадыфікацыя арфаграфічных нормаў датычыцца не толькі канкрэтных лексічных адзінак і іх формаў, але і цэлых груп слоў у чым-небудзь падобных паміж сабой і ажыццяўляецца звычайна ў дзвюх формах: арфаграфічных правіл і арфаграфічных (энцыклапедычных) слоўнікаў ці энцыклапедый. Яе адметнасць у тым, што ўказаныя формы (слоўнікі і правілы) не ствараюць норму, а толькі замацоўваюць яе так, як адчуваюць стваральнікі правіл і рэдактары, аўтары слоўнікавых артыкулаў [5, с. 43]. У выніку такой чалавечай дзейнасці могуць з'яўляцца і з'яўляюцца прыклады няўзгодненасці паміж двума формамі кадыфікацыі арфаграфічных нормаў: арфаграфічнымі правіламі і слоўнікамі, энцыклапедыямі, даведнікамі. Пра гэта неаднаразова гаварылася ў навуковай літаратуры [3]. Таму пытанні распрацоўкі прынцыпаў нармалізатарскай дзейнасці ў беларускай арфаграфіі адносяцца да ліку актуальных. Але перш чым распрацаваць пэўныя прынцыпы неабходна акрэсліць, як ажыццяўляецца слоўнікавая фіксацыя тых лексем, якімі ўзбагачаецца наша мова. Такія назіранні дазваляць устанавіць, наколькі суадносяцца сфармуляваныя правілы правапісу і часткова стыхійная арфаграфія ў дачыненні да новай лексікі.

Задача артыкула – устанавіць адметнасці арфаграфічнай кадыфікацыі новай транспартнай лексікі (110 вакабул), змешчанай у даведніку «Слоўнік новых запазычаных слоў беларускай мовы», які, на думку аўтара, адлюстроўвае рэальнае функцыянаванне слова «ў кантэкстах розных тыпаў» [4, с. 4].

Як засведчыў аналіз, новая транспартная лексіка, змешчаная ў слоўніку, адлюстравала развіццё грамадства і колькасна ўзбагаціла шматлікія тэматычныя групы гэтага класа лексічных адзінак. Сярод іх:

– назвы розных сродкаў перамяшчэння людзей і грузаў (самая шматлікая): *бáгi* – невялікі легкавы аўтамабіль; *дрон* – беспілотны лятальны апарат; *зorb* – спецыяльны шар (*зorbíнг* – спуск чалавека з гары ў

спецыяльным празрыстым шары); *аўтадом*; *аўтапрычэп*; *байк*; *бізнес-джэт* – паветранае судна; *гіраскутар*; *квадракоптар* і інш.;

– назвы асоб: *аквабайкер*; *караванер* – асоба, якая падарожнічае на транспартных сродках, адаптаваных для пражывання (аўтадамах, або аўтапрычэпах); *віндсёрфер* і інш.;

– назвы розных сістэм і адміністрацыйных працэдур: *еўравіньётка* – сістэма платы за карыстанне аўтамагістралямі і іншымі дарогамі, якая збіраецца з замежных транспартных сродкаў;

– назвы розных спаборніцтваў: *велатрыял* – спаборніцтвы па пераадоленні перашкод на веласіпехах; *джып-трыял* і інш.;

– назвы розных тэхнічных прыстасаванняў: *імабелайзер* – супрацьугоннае прыстасаванне; *круіз-кантроль*; *антырадар* і інш.

Арфаграфічная кадыфікацыя такой лексікі ажыццяўляецца ў адпаведнасці з трыма напрамкамі.

1 Поўная адпаведнасць большасці напісанняў новай транспартнай лексікі арфаграфічным правілам, зацверджаным законам Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (2008). Напрыклад, сучасны арфаграфічны стандарт прадугледжвае напісанне адной літары ў іншамойнай лексіцы, дзе ёсць падоўжанае вымаўленне ў той мове, адкуль слова. Яго і прытрымліваюцца аўтары слоўніка: *крос-контры* – рус. *кросс-кантри*, англ. *cross country*; *рالی-рэйд* – рус. *ралли-рейд*; англ. *rally raid* (рالی-набег); *рол-бол* – рус. *ролл бол* (ролл болл, ролл-болл); англ. *rollball*; *ролер* – рус. *роллер*, англ. *roller*; *трымер* – рус. *триммер*; англ. *trimmer*.

Вось яшчэ шэраг прыкладаў на іншыя правілы:

– правапіс ў (з краткай) і ў (без краткі): *лаўкост*, *хаўсбот*;

– правапіс складаных слоў разам і праз злучок: *аквабайк*, *аўтабан*, *аўтабізнес*, *аўтадызайн*, *аўтадызайнер*, *аўтадылер*, *аўтадом*, *аўтапрычэп*, *велатрэнажор*, *гідрафойл*; *снаўборд-крос*, *снаўборд-парк*, *байк-клуб*, *байк-фестываль*, *байк-шоу*, *джып-сафары*, *кіт-кар*, *краш-тэст*, *крос-контры*.

2 Захаванне некаторых варыянтных напісанняў, абумоўленае, як адзначалася ў лінгвістычнай літаратуры, неадназначнасцю арфаграфічных рэкамендацый і магчымасцю розных інтэрпрэтацый аднаго і таго ж самага факта [2]: *віндсёрфінг* і *віндсерфінг* – від воднага спорту; *віндсёрфер* і *віндсерфінгіст*; *велатрыял* (спаборніцтвы па пераадоленні перашкод на веласіпехах) і *джып-трыял*; *байкшэрынг* (*кароткатэрміновая арэнда веласіпед*), *каршэрынг*, *каршэрынгавы*, *кікшэрынг* і *код-шэрынг* – форма супрацоўніцтва паміж авіякампаніямі, калі адзін напрамак абслугоўваецца адным або некалькімі перавозчыкамі; *код-шэрынгавы*; *дрон-рэйсінг* (гоначныя спаборніцтвы квадракоптараў); *дрэгрэйсер* (тое, што *дрэгстар* – спецыяльны аўтамабіль або матацыкл), *дрыгрэйсінг* – экстрэмальны від спорту.

3 Фарміраванне арфаграфічнай нормы ў выпадках неадзінкавых арфаграфічных матывацый на аснове ўнутранай аналогіі, што можа стаць асновай

для стварэння новых, або ўдасканалення існаваных правілаў правапісу, папаўнення ілюстрацыйнага матэрыялу.

Так, пры выбары літар *э, е*, напісанне якіх абумоўлена вымаўленнем, пісьмоўцы часцей аддаюць перавагу літары *э*, якая пішацца ў аналагічнай пазіцыі слоў, што ўжо «прыжыліся» ў беларускай мове: *дысплэй, хэтчбэк, хайвэй* – хуткасная аўтастрада. Выбар літар *д, т* абумоўлены:

- радыксоідам **анты-**: *антырадар, антыфрыз*;

- канцавым спалучэннем літар **-нг**: *андэррайтынг, аўтынг, багікайтынг, брэндынг, вейкбордынг, вэндынг, кайтынг, кардынг мастэрынг, молдынг, рафтынг, снаўбординг, файлбордынг, флайбордынг* і інш.

Літары *дз, ц* пішуцца ў адпаведнасці з вымаўленнем у невялікай групе слоў: *цюбінг, цюнінг*.

У слоўніку змешчаныя дзве вакабулы:

- *авердрайв* – дадатковае прыстасаванне ў каробцы перадач аўтамабіля, якое пры пэўнай хуткасці зніжае колькасць абаротаў рухавіка і тым самым памяншае спажыванне паліва;

- *тэст-драйв* – выпрабаванне новых аўтамабіляў на ўстойлівасць, кіраванне, выкананне маневраў, пашыраючых колькасць выключэнняў у структуры існаваных правіл, што можа быць падставай для фармулявання пункта правіла, які мы выносілі як асобны ў сваім дапаможніку [1, с. 189].

Самым яркім прыкладам адметнасцей арфаграфічнай кадыфікацыі новай транспартнай лексікі з’яўляецца спецыфічная асаблівасць нашай мовы – аканне і перадача яго на пісьме.

Як вядома, аканне – гэта фанетычны працэс, у выніку якога гукі [о], [э] не пад націскам вымаўляюцца як [а] і на пісьме перадаюцца літарай *а*. Напісанне літары *а* ў новай транспартнай лексіцы засведчыла шэраг указаных тэндэнцый.

1 Арыентацыя падчас прымянення правіла на рускамоўны адпаведнік. Напрыклад, слова *травалатар* (гарызантальная рухальная лента, прызначаная для перамяшчэння людзей), якое ў рускай мове мае напісанне *траволатор*, а вось у англійскай – *travelator*.

2 Паслядоўная перадача на пісьме акання ў іншамоўных фіналях *-эр, -эль*: *вейкбордар, гіраскутар, квадракоптар, лаўкостар, райдар, фрырайдар* і інш. Параўнайце з рускай мовай: *вейкбордер, гидроскутер, квадрокоптер, лоукостер, райдер*.

3 Выкананне арфаграфічнага правіла ў дачыненні да часткі **мота-** ў складаных словах: *мотатрыял, мотафрыстайл*.

4 Запозычаныя складаныя словы транспартнай сферы ўспрымаюцца парознаму: як лексічна простымі адзінкамі з адным націскам і лексічна складанымі з пабочным націскам.

Да першай групы адносіцца большасць слоў-калек, створаных з двух англійскіх частак, дзе ў першай частцы незалежна ад націску ў другой

частцы такога слова не пад націскам пішацца літара *a*: *снаўбóрд* – рус. *сноубóрд*; англ. *snowboardinq* ад «*snow*» (снег) і «*board*» (дошка); *снаўбар-дыст*; *лангбóрд* – рус. *лонгбóрд*; англ. *longboard*; *лаўкост* – рус. *лоукост*; англ. *low-cost* ці *low cost* (нізкі кошт).

Да другой групы адносяцца словы з варыянтным напісаннем у першай частцы літар *o*, *a*: *фáйлбóрд* і *фóйлбóрд*, *фáйлбóрдынг* і *фóйлбóрдынг* – рус. *фóйлбóрд*, англ. *foilboard* ад «*foil*» (фольга, плёнка) і «*board*» (дошка).

На наш погляд, словы са звязанымі распаўсюджанымі каранямі (радыксоідамі) варта адносіць да разраду складаных слоў, паколькі ў іх абодва звязаныя карані ўплываюць на семантычнае значэнне лексічнай адзінкі. Адпаведна больш паслядоўна прымяняць арфаграфічнае прадпісанне ў дачынненні да правапісу галосных у першай частцы складаных слоў.

5 Паслядоўнае захаванне літары *э* (адсутнасць акання) для перадачы на пісьме ненаціскавага гукa [э]: *рэпліка́р, рэста́йлінг*.

Такім чынам, правапіс новай транспартнай лексікі ў «Слоўніку новых запазычаных слоў беларускай мовы» засведчыў агульныя тэндэнцыі, характэрныя для арфаграфічнай кадыфікацыі іншамовнай лексікі ў сістэме беларускай літаратурнай мовы. А менавіта:

- імкненне запісваць яе строга ў адпаведнасці з сучаснымі арфаграфічнымі нормамі 2008 года, акрэсленымі ў тэкстах правіл;
- прызнанне арфаграфічнай варыянтнасці ў тых выпадках, калі правіла можа трактавацца неадназначна;
- імкненне ўніфікаваць на пісьме правапіс слоў, чым-небудзь падобных паміж сабой, што прыводзіць іншы раз да з’яўлення новых выключэнняў, не фіксаваных у тэксце правіл, а таксама да спроб сфармуляваць новыя арфаграфічныя прадпісанні, якіх няма ў законе.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1 Куліковіч, У. І. Сучасная беларуская арфаграфія. Правілы. Трэнеравачныя заданні. Кантрольныя работы. Заліковыя тэсты. Даведкі : вучэб. дапам. / У. І. Куліковіч. – Мінск : Новое знанне, 2011. – 507 с.

2 Нечаева, И. В. Некоторые особенности сложившейся орфографической кодификации и реалии современного письма // Вестник РГГУ. Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология. – 2015. – №. 1. – С. 49–61.

3 Праконіна, В. У. Змены ў правапісе беларускіх эканамічных тэрмінаў / В. У. Праконіна // Мова – літаратура – культура : матэрыялы IX Міжнар. навук. канф. памяці прафесара А. Я. Міхневіча, Мінск, 15–16 кастр. 2020 года. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2020. – С. 114–118.

4 Уласевіч, В. І. Слоўнік новых запазычаных слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : Беларусь, 2023. – 175 с.

5 Шмелев, А. Д. Кодификация русской орфографии и написание собственных имен людей с прописной буквы – есть ли проблема? / А. Д. Шмелев // Русская речь. – 2020. – № 4. – С. 42–53.